

ГРАД КАРЛОВО И КАРЛОВСКИЯТ ВАКЪФ

Григор Бойков

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Резюме. Статията разглежда историята и генеалогията на фамилията Карлъоглу (Карлъзаде) и значимата роля, която членовете на семейството играят в сложната динамика на османската политическа действителност във втората половина на XV и XVI в. Подробно разглежда основополагащата роля на вакъфа, основан от Карлъоглу Али бей в края на XV в., за създаването и развитието на град Карлово и значението на благотворителната фондация за утвърждаването на града като административен, икономически и културен център на района на Гьопса. Анализът и аргументацията на изложението са базирани на европейски и османски първични наративни и документални източници, голяма част от които неизползвани до момента.

Keywords: Karlovo; Karlioğlu; Karlzade; waqf; Ottoman empire; Bulgaria; urban history; Ottoman documents

Историята на град Карлово е неразривно свързана с дейността на мюсюлманската благотворителна фондация (вакф), основана от Карлъоглу Али бей през втората половина на XV в.¹⁾ Още от времето на издигането на първите обществени постройки и превръщането им в ядро на бъдещото селище чак до Освобождението именно вакфът на Али бей, владян от неговите наследници, е един от най-значимите, ако не и най-важният механизъм, който стимулира градското развитие на Карлово. Далновидността на основателя на вакъфа и предприемчивостта на лицата, управлявали фондацията след неговата смърт, спомагат не само за изграждането на институция, която функционира без прекъсване в продължение на близо четири века, но също така се превръщат във фактора, който активно допринася за трансформацията на някогашното малко и незначително селище Сушица в несъмнения център на региона на Гьопса. Целта, която тази статия си поставя, е от една страна, да акцентира върху значимата роля на карловския вакф за развитието на града, а от друга – да изясни редица неясни аспекти от биографията на основателя на вакъфа и наследниците му и да трасира последвалото разрастване на селището. Анализът почива предимно върху османски документални източници, част от които са слабо или напълно непознати за съвременната историография.

Личността на основателя на вакъфа и семейството му

Въпреки значимата, дори основополагаща роля за съществуването на един от важните градове в днешна България, личността, битието и съдбата на създателя на карловския вакъф – Карлъоглу/Карлъзаде Али бей, все още е обвита в мистериозна мъгла, дължаща се най-вече на липсата на нарочен, задълбочен изследователски интерес, но също така и на оскъдността на информацията в изворите от неговото време. Извън всяко съмнение Али бей е важна фигура в тогавашното османско общество, но синхронните по време османски наративни източници дори не го споменават, което поставя изследователите в затруднено положение. Още през 30-те години на XX в., в контекста на своята история на територията, известна като Карлъ-или (земята на Карлъ/Карло), известният тюрколог Франц Бабингер излага тезата, че карловският Али бей трябва да е бил син или друг близък роднина на епирския деспот Карло I Токо (1411 – 1429)²). В по-късна енциклопедична статия, посветена на гр. Карлово, османистът Махиел Кийл напълно подкрепя тезата на Бабингер, изказана седем десетилетия по-рано³), докато специалистът в отдел „Ориенталски сбирки“ на НБКМ Румен Ковачев в скорошна публикация напълно и безусловно я отхвърля, за съжаление, без да аргументира пред аудиторията си това свое виждане⁴). Несигурността около произхода на карловския Али бей се подклажда и от факта, че тезата на Бабингер реално не се позовава на конкретен източник на информация, а е базирана на аналогия с личността на построения т.нар. Бурмалъ джамия в Скопие Мехмед бей, за когото с основание също се счита, че е потомък на Карло I Токо⁵). Витаещата неяснота около личността на Али бей и неговата хипотетична връзка с фамилията Токо предполагат задълбочен анализ на наличните извори, който би могъл да послужи за изясняването на този съществен въпрос.

Съвременната наука разполага с поне два първични извора, за които би могло да се каже със сигурност, че са изготвени, ако не под директния надзор, то поне по поръчка на карловския Али бей и в този смисъл те носят безценна информация за неговия произход и социално положение в османското общество. Първият от тях е каменният надпис (*кутабе*), поставен над входа на построената от него джамия в Карлово – т.нар. Куршунлу джамия.

Текстът на надписа на карловската джамия гласи:⁶)

ред 1: بنا هذا الجامع الشريف بعون الملك المنان

ред 2: علي بن قارلي الذي لالا جم سلطان بن سلطان محمد

ред 3: بن سلطان مراد خان في تاريخ تسعين و ثمانماية بقا الي انقاراض الزمان

ред 1: Тази свещена джамия бе построена с помощта на всемилостивия Бог

ред 2: от Али, син на Карлъ, наставник (лала) на Джем султан, син на султан Мехмед

ред 3: син на султан Мурад хан, в годината 890. Да стои до свършека на времето

Представеният по-горе текст на каменния надпис разкрива значими детайли за произхода на Али бей, неговата позиция в османското общество от втората половина на XV в., а също така и точната дата, в която джамията му е завършена. Доколкото датата на строеж на сградата, 890 по Хиджра (27 ян. 1485 – 15 ян. 1486 г.) няма нужда от особен коментар, то отбелязаният в китабето патроним на Али бей и неговата позиция на наставник на османския принц Джем със сигурност привличат вниманието на изследователя. Крайно необичайният патроним „Карлъ“ определено навежда мисълта към твърде вероятния християнски произход на бащата, което прави тезата, свързваща го с Карло I Токо, напълно възможна. В по-късни османски документи името на Али, син на Карлъ, се среща и като Карлъоглу или Карлъзаде Али бей.

Освен споменатия патроним каменният строителен надпис на джамията в Карлово разкрива и друг интересен елемент от биографията на Али бей. Видно е, че той е бил личен наставник (*лала*) на османския принц Джем султан, който след смъртта на баща си Мехмед II през 1481 г. се впуска в драматична битка за османския трон с брат си Баязид II (1481 – 1512). Надписът показва, че въпреки очевидно близката връзка между османския принц и Али бей последният успява да съхрани благоволенieto на успелия да надделее в борбата османски султан Баязид II. Сградата на Али бей, построена в селището, което предстои да се превърне в град Карлово, е завършена едва три години след задържането на принц Джем от рицарите хоспиталиери на о. Родос и последвалото му отвеждане в Западна Европа. Явно е, че Али бей е заслужил благоволенieto на султана, защото сградата на джамията е издигната в границите на неговото собствено владение, което триумфиращият Баязид II му предоставя под формата на пълна собственост (*мюлк*).

Наставничеството на Али бей над османския принц Джем и патронимът му Карлъ са потвърдени и от документален източник, чието изготвяне е поръчано и съблюдавано от самия Али бей. Това е актът за учредяването на благотворителната фондация на Али (*вакфие*), съставен през 1496 г.⁷⁾ Избраната от Али бей титулатура, която е отразена в документа: „големият пълководец, господарят на мечи и перото, наставникът (*лала*) Али бей, син на Карлъ“⁸⁾, не оставя никакво съмнение както за ролята му на наставник на принца от османската династия, така и за точността на патронима, изписан на китабето на джамията. Напротив, по всичко личи, че Али бей демонстрира менторската си роля и връзката с бунтовния принц, което привидно е странно, защото съзнателната демонстрация на обвързаност с фракцията, оспорила владетелското право на действащия тогава султан, би могла най-малкото да донесе значителни усложнения в отношенията между Али бей и централната османска власт. Разбира се, съвсем основателно би могло да се предположи, че смелата манифестация на връзки с отстранения претендент за османския трон почива на особени взаимоотношения между Али бей и Баязид II, което налага хвърляне-

то на един по-задълбочен поглед върху драматичните събития около борбата за османския трон и евентуалната роля на Али бей в тях.

Съвременните на епохата османски наративни извори обаче дори не споменават Али бей в контекста на борбата за престола между синовете на султан Мехмед II. Нещо повече, в изворите могат да бъдат открити поне две лица, които са изпълнявали функциите на възпитатели на Джем султан, но нито едно от тях не би могло да бъде асоциирано с карловския Али бей. Двама от Джемовите наставници – Кара Сюлейман и Насух, са известни като главните виновници, подтикнали османския принц да опита да заеме трона, докато царственият му баща Мехмед II води кампания срещу Узун Хасан – владетеля на тюркменския бейлик Аккоюнлу през 1473 г. Съдбата на бунтовните наставници е решена след триумфалното завръщане на Мехмед II и двамата са екзекутирани по султанска заповед⁹⁾. Известен е още един възпитател на Джем – Лала Якуб бей, който също служи и като везир на османския принц, но това лице по всяка вероятност почива през 888 г. по Х. (1483/84 г.) и няма връзка с карловския Али бей¹⁰⁾.

Единственият синхронен извор, който изглежда споменава Али бей, е т.нар. „Караманнаме“, написаното от Ахмед Шикяри и с оглед на значимата роля, която Караманоглу Касъм бей играе в конфликта между Джем и Баязид, караманският автор предава в големи подробности събитията около борбата за османския трон¹¹⁾. След епизода, разкриващ разгромяващата победа на Баязид над предвожданата от Джем армия и колебанията на победения османски принц дали да поеме към Египет, или да търси помощта на хоспиталиерите от Родос, Шикяри представя разказ, който твърде възможно описва Али бей – син на Карлъ. Според хрониста Джем султан имал един кехая (*кетхюда*), който бил известен като Френк Али бей, защото баща му бил от западен произход, а той самият бил дошъл от Родос¹²⁾. Заради произхода на кехаята си Джем решава да го изпрати до о. Родос, където той трябва да договори прехвърлянето на войските на принца в Румелия с помощта на флота на хоспиталиерите. Според Шикяри мисията на Али бей е успешна и той се завръща при османския претендент с договор, подписан лично от великия магистър на Ордена на св. Йоан¹³⁾. Авторът на наратива също посочва, че османският принц отхвърля категорично молбите и предупрежденията на караманския владетел Касъм, подписва споразумението и се качва на борда на кораба, отвел го на Родос. Посрещнат с почести от рицарите хоспиталиери, Джем нарежда изпращането на четири кораба, които да превозят остатъка от войските и хазната му¹⁴⁾.

В случай че разказът на Шикяри действително описва историческа фигура, то има добри изгледи това да е не някой друг, а Али – син на Карлъ, който в следващите години ще се превърне в човека, построил джамията в Карлово и дал начало на съществуването на града. Лицето, описано в наратива, очевидно е сред най-близките сподвижници на Джем и по тази причина е натоварено

с важната и деликатна мисия по преговорите с рицарите хоспиталиери. Нещо повече, по всичко личи, че става въпрос за конвертит в исляма и по тази причина изворът го споменава под псевдонима Френк Али бей. Също така, ако се доверим на извора, изглежда това е бивш рицар, който напуска Родос и преминава на османска служба. Обстоятелствата около този хипотетичен акт остават неизяснени, но ако той се е състоял в действителност, би могло да се предположи, че рицарят дезертьор по всяка вероятност е от благородно потекло, тъй като един благородник би намерил далеч по-лесен прием в Ордена на св. Йоан.

Известно е, че Карло I Токо оставя петима извънбрачно родени синове, които след смъртта на баща си оспорват легитимността на управлението на своя братовчед Карло II Токо (Nicol, 1984: 204 – 2015). Някои от тях минават на служба при Мурад II (1421 – 1444 и 1446 – 1451), приемат исляма и се превръщат в част от османския елит, докато други се отправят към Венеция и други части на Западна Европа¹⁵⁾. Бургундецът Бертрандон де ла Брокер (†1459) оставя интересна бележка за срещата си в османския двор в Одрин (Едирне) с някой си Магноли – брат на владетеля на Кефалония, т.е. Карло II Токо, който се държал дотолкова смирено, че изглеждал сякаш е прислужник на Мурад II¹⁶⁾. В авторитетната си монография „Епохата на султан Мехмед Завоевателя“ Халил Иналджък твърди, че един от синовете на Карло I Токо преминава на османска служба веднага след смъртта на баща си и скоро след това се появява в османските регистри като тимариота Али, син на Карло¹⁷⁾. Действително, най-ранният запазен османски регистър – този на санджака Арванид от 1431/32 г., включва тимар, владян от лице на име Али, син на Карло¹⁸⁾, но по мнението на Елизабет Захариаду в случая не става дума за член на династията на Токо, а по-скоро за наследник на Карло Топия¹⁹⁾, още повече че към датата на регистрация владелецът на тимара вече е покойник. Очевидно е, че този тимариот не би могъл да бъде идентичен с карловския Али бей, но не е изключено някой друг от синовете или дори по-вероятно внуците на Карло I Токо да е бил първоначално рекрутиран от родоските хоспиталиери, а впоследствие да е дезертирал и подобно на други свои роднини да е преминал на османска служба, да е приел исляма и да е станал довереник или дори възпитател на османския принц Джем, споменат от Шикяри под името Френк Али бей²⁰⁾.

Свидетелството на Шикяри за ролята на Френк Али бей при преговорите за отвеждането на Джем на Родос обаче, на пръв поглед, противоречи на основните наративни източници, описващи борбата за османския трон – „Преживелиците на султан Джем“ (*Vaki'at-i Sultan Cem*) и „Произведенията на Гийом Каурсен“ (*Œuvres de Guillaume Caoursin*)²¹⁾. И двата извора посочват, че лицето, изпратено на Родос, за да преговаря с великия магистър Пиер д'Обюсон, е Френк Сюлейман, а не Али бей, който е придружен от още един

персонаж от антуража на Джем – някой си Доган²²⁾. След като османският принц Джем е посрещнат на Родос, той отправя вуйчо си – още един Али бей, при Караманоглу Касъм бей, за да уреди прехвърлянето към острова на остатъка от войските и ценните вещи на принца²³⁾. Каурсен, който предава събитията в най-големи подробности обаче, съобщава един любопитен факт, който не присъства в османските извори. Според хоспиталиера преди мисията до Родос, ръководена от Сюлейман бей, Джем изпраща друг посланик, но той е заловен от хората на Баязид и мисията му се проваля. Заловеният емисар разкрива пред Баязид замисленото от Джем, което принуждава османския принц беглец да подготви по възможно най-бързия начин нова мисия, този път ръководена от Сюлейман бей и Доган²⁴⁾.

С оглед на сложността и динамиката на събитията е напълно възможно по-слабо информираният Шикяри да е слял двете мисии в един наратив и да е приписал на Али бей – син на Карлъ, роля, която той изглежда в действителност не играе. Това, разбира се, не отменя възможността действително Джем да изпраща Али бей да преговора с родоските рицари условията по прехвърлянето на османския принц в Румелия, както твърди Шикяри, но да е бил прихванат по пътя от Баязидовите шпиони, което би го идентифицирало като първия неуспешен пратеник от разказа на Каурсен. Имайки предвид факта, че вместо да екзекутира или хвърли в тъмница наставника на Джем, османският султан Баязид II го обдарява със земи в Румелия едва година-две след драматичните събития от юли 1482 г., изследователят се изкушава да изкаже хипотезата, че не само лицето, построило джамията в Карлово, и Френк Али бей от разказа на Шикяри са идентични, но също така съществува голяма вероятност въпросният сам да е потърсил и да се е предал на хората на легитимния владетел. Разкривайки плановете за бягство на принц Джем пред по това време очевидно превъзхождащия в битката за надмощие Баязид, Али бей печели благоволенieto на султана и не само че се спасява от репресии от страна на централната власт, но изглежда извлича и материални дивиденди от тези си действия. Макар и да не може да се установи с абсолютна точност кога Баязид дарява мюлка на Али бей в района на Гьопса, трябва да се отбележи, че това би могло да се случи единствено в периода 1482 – 1485 г., т.е. времето между прехвърлянето на Джем на Родос през юли 1482 г. и завършването на петъчната джамия в Карлово през 1485 г., която очевидно Али бей – син на Карлъ, издига в границите на собственото си владение. Информацията, съдържаща се в най-ранния запазен документ, излязъл от централната османска администрация, който описва поземлените владения на Карлъоглу Али бей – подробния данъчен регистър от 1516 г., не оставя никакво съмнение, че собствеността върху тези земи е предоставена на Али бей именно от султан Баязид II²⁵⁾.

Анализът на достъпните наративни и документални източници показва, че предположението на Ф. Бабингер, макар и направено изцяло по аналогия,

изглежда напълно правдоподобно. Въпреки липсата на преки доказателства косвените улики сочат, че лицето, поръчало строежа на джамията в Карлово, е директен наследник на Карло I Токо. Твърде вероятно през ранните години от живота си Али – син на Карлъ, служи в ордена на хоспиталиерите на о. Родос, но впоследствие преминава на османска служба и приема исляма. Очевидно той получава солидно образование както в изкуството на войната, така и в ислямските науки, за което свидетелства фактът, че е назначен за личен възпитател на османския принц Джем. Този факт, сам по себе си, демонстрира стабилни връзки с османския управленски елит и султанския двор, където най-вероятно Али бей получава образованието си. Османските данъчни регистри също така разкриват, че по времето на Мехмед II на Али бей е даден тимар в района на Солун (Селяник)²⁶⁾. Видно е, че той придобива изключителни умения и в областта на политиката, които му помагат да навигира успешно в турбулентните времена на драматичната борба за престола, последвала смъртта на Мехмед II. Въпреки че Али бей се намира сред най-приближените лица на претендента, загубил битката, той не само че не е наказан от царстващия победител Баязид II, но напротив, получава поземлена собственост под формата на *мюлк*. Последвалата строителна активност във владенията на Али бей става причина за развитието на град, носещ неговото име, който за кратко време се превръща в административен, икономически и културен център на областта Гьопса.

Карлъоглу Али бей не поставя началото на гр. Карлово на празно място, а прави това във владяното от него с. Сушиче (Сушица), което по всяка вероятност е предосманско селище, съществувало и в Късното средновековие във времето преди завладяването. Поради предполагаемия разрушителен характер на установяването на османска власт в региона, по време на което се счита, че бейлербеят Лала Шахин паша нарежда разрушаването на средногорските и старопланинските крепости в района, Сушица трябва да е представлявала дребно селце с много малко жители – ако разбира се, такива изобщо е имало – и Али бей се изправя пред предизвикателството да го насели и оживи²⁷⁾. Строежът на джамията започва вероятно скоро след придобиването на селището от Али бей, защото нейният строителен надпис ясно показва, че към 1485 г. тя вече е завършена²⁸⁾.

Единайсет години след завършването на джамията си в Карлово Али бей основава мюсюлманска благотворителна фондация (*вакъф*) за нейната поддръжка и за заплати на персонала, като за целта дарява приходите от даденото му в пълна собственост поземлено владение. Оригиналният учредителен акт (*вакфие*), съставен в кадийския шериатски съд в гр. Коня (Централен Анадол), не е съхранен или засега не е открит, но неговото съдържание, написано на арабски език, оцелява в поне няколко преписа. Едно от тези копия на вакфието на Али бей, вероятно най-добре познатото, е направено през XIX в. и

се съхранява в историческия музей на гр. Карлово²⁹⁾. Самият текст на акта за учредяването на мюсюлманската благотворителна фондация е публикуван в превод на български на два пъти. Диаманди Ихчиев прави първия превод³⁰⁾, но той съдържа доста пропуски и неточности, което налага Борис Недков да публикува нов превод, издържан съгласно добрите академични стандарти³¹⁾. Друго копие от вакфието на Али бей, също изготвено през XIX в., се намира в архива на Главната дирекция на вакъфите (*Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi*) в гр. Анкара и е придружено от напечатан на машина превод на турски език³²⁾. То е наскоро публикувано в тритомника на фондация IRCICA, съдържащ колекция от учредителни актове на вакъфи, разположени на територията на България³³⁾. Централният държавен архив в София също разполага с автентичен препис от акта за учредяването на карловския вакъф, който датира от 1265 г. по Х. (1848/1849 г.)³⁴⁾. Документът е част от водената в Министерството на финансите преписка относно съдбата на поземлените имоти и приходите от вакъфа и по тази причина е придружен от превод на български, направен през 1888 г. от драгомана на Министерството С. Д. Попов³⁵⁾. С голяма доза увереност може да се каже, че именно този препис е послужил за превода, публикуван от Ихчиев няколко години по-късно³⁶⁾.

Копията на вакфието, съхранявани в Карловския исторически музей и Държавния архив в София, несъмнено са изготвени въз основа на регистрите на вакъфите в архива на Главното управление на вакъфите в Анкара, защото освен че текстовете са идентични, напълно съвпадат и всички заверки, които документите носят. Ето защо грешката в датата на първичния препис на оригиналния документ, очевидно извършена от османския чиновник от XX в., вписал текста на вакфието в регистрите на вакъфите, е мултиплицирана във всички следващи копия. Според копията датата на учредителния акт на фондацията на Карлъоглу Али бей е еваил-и Шабан 801 г. по Хиджра (8 април 1399 г.), което предизвиква объркване и дебати в българската историография, докато в средата на 60-те години на XIX в. публикацията на Недков не слага точка на споровете³⁷⁾. Видно е, че писарят, отговорен за вписването на съдържанието на оригинала в регистрите, е допуснал неволна техническа грешка, променяйки първата цифра в годината от девет на осем³⁸⁾. Извън съмнение е, че коректната дата на съставянето на вакфието на Али бей е еваил-и Шабан 901 г. Х., т.е. 15 април 1496 г.³⁹⁾.

Съдържанието на текста на вакфието разкрива, че Али бей дарява всички приходи от владението си за издръжката на построената от него джамия в селото Шахин, известно сред християните като Сушиче⁴⁰⁾. Вакфираният от Али бей мюлк обхваща поземлено владение, чиито граници най-общо на север са ограничени от Стара планина, включват землището на с. Араблъ (кв. Сушица) на изток, на запад достигат до р. Черни Осъм и землището на Акча Килисе (Сопот)⁴¹⁾, а на юг – до землището на Салихкьой (Дъбене)⁴²⁾ и Стряма⁴³⁾.

В допълнение вакфието също изброява и две воденици и две пасища в близост до селото, също дарени на джамията⁴⁴⁾.

В унисон с често срещаната практика вакфието постановява фондацията да бъде ръководена на наследствен принцип и изброява в низходящ ред мъжките наследници на Али бей. Към датата на съставяне на документа Али бей има петима синове – Хасан Челеби, Мехмед Челеби, Бали Челеби, Искендер Челеби и най-младият Мустафа Челеби, които следва да поемат управлението на вакъфа съобразно своето старшинство, а в случай че никой от тях не остави мъжки наследници и генетичната линия на Али бей се изгуби, то за управител (*мютевелия*) на фондацията трябва да бъде избран най-благочествият от освободените му роби и ако той, на свой ред, не остави наследници, то управлението да се поеме от някой от освободените роби на синовете на Али бей⁴⁵⁾. Като пръв администратор на вакъфа е назначен най-големият му син – Хасан Челеби, а вторият му син – Мехмед Челеби, поема поста на надзорник (*назър*)⁴⁶⁾.

Мютевелията на вакъфа получава правото да прибира 1/10 от продукцията, идваща от владението, и му е отредена заплата от 17 дирхема дневно⁴⁷⁾. Документът също отбелязва сумите, отредени за възнаграждение на персонала на джамията – имамът, който трябва да служи и като хатиб, получава дневна заплата от четири дирхема, а мюезинът и прислужникът (*кауум*) – от по два дирхема⁴⁸⁾. Нарочна сума е заделена за рецитаторите на Свещения Коран, за закупуването на свещи и други необходимости на джамията, а ако след изплащането на заплатите на персонала и покриването на разходите по поддръжката на джамията има остатъчни пари, то сумата трябва да бъде предадена на управителя на вакъфа⁴⁹⁾.

Синовете на Али бей, неговите освободени роби и освободените роби на синовете му са освободени от плащането на данъци с известни ограничения, в случай че се заселят на територията на вакъфа и притежават лозя и ниви⁵⁰⁾. Заложеният механизъм за привличане на заселници в границите на вакъфа, най-вече измежду доверените на семейството лица, личи от параграфа, който постановява, че ако някой от освободените роби реши по собствено желание да напусне вакъфа, но впоследствие се завърне, то той губи привилегиите си на данъчно освободен и следва да плаща данъци както всеки обикновен данъкоплатец (*рая*)⁵¹⁾.

Учредителният акт на фондацията на Али бей съвсем естествено съдържа детайлно описание на границите на владението, което е базирано на *синурнаме*, изготвено през 891 г. по Х. (1486/1487 г.) по изричната заповед на султан Баязид II. Една имперска заповед (ферман), издадена през декември 1632 г. от султан Мурад IV (1623 – 1640), разкрива, че скоро след завършването на джамията на Али бей в Карлово се разразява горещ спор за точните граници на владения от него мюлк⁵²⁾. Според фермана жителите на съседното село Акча Килисе навли-

зали и използвали летните пасища (яйлаци), които спадали към землището на село Сушиче и респективно към мюлка на Али бей. Вместо обаче да изплащат дължимите данъци на собственика на мюлка, жителите на Акча Килисе ги предавали на султанската хазна, тъй като селото спадало към султанските хасове. Кадията на Филибе (Пловдив) бил натоварен с ръководството на специална комисия, която инспектирала случая и потвърдила правото на Али бей да владее въпросните пасища. Границите на мюлка били определени с точност и през 891 г. по Х. било издадено заверено от султана синурнаме⁵³). Това описание на границите на владението на Али бей, издадено от Баязид II през 1486/87 г., се превръща в основния документ, на чиято база е съставено написаното в Коня вакфие от 1496 г. Въпреки наличието на тези официални документи, изглежда, управителите на вакъфа срещат сериозни затруднения при събирането на дължимите данъци от тези пасища, защото още четири фермана, издадени в периода 1572 – 1577 г., категорично потвърждават правото на вакъфа върху пасищата и нареждат данъците от тях да отиват във фондацията. През 986 г. по Х. (1578/1579 г.) дори е сформирана нова комисия, която пристига на място, изследва казуса и пасищата, обект на спор, и потвърждавайки синурнамето на Баязид II, заключава, че вакъфът е легитимният собственик. Решението на комисията впоследствие е легализирано със султански ферман, издаден от султан Мурад III (1574 – 1595)⁵⁴). Въпреки това разприте между емините, събиращи данъците от султанските хасове, и управителите на карловския вакъф, изглежда, не приключват, защото през 1632 г. султан Мурад IV (1623 – 1640) за пореден път издава имперска заповед, с която определя вакъфа като легитимен собственик на пасищата, обект на тези разгорещени спорове⁵⁵).

Вакфието от 1496 г. е последният известен документ, даващ информация за личността на основателя на Карлово – Али бей. Твърде вероятно е той да е починал скоро след съставянето на документа. За отбелязване е обаче, че въпреки че Али бей завършва джамията си в Карлово през 1485 г., документът, превръщащ мюлка му в благотворителна фондация, е съставен едва след смъртта на ученика му – османския принц Джем, т.е. единайсет години по-късно⁵⁶). Не е ясно защо вакфието е съставено именно в гр. Коня, но М. Кийл твърди, че по това време Али бей заема поста на санджакбей на Караман (Kiel, 2001b: 725). Това предположение на Кийл, въпреки липсата на преки доказателства, е напълно възможно. Титулатурата, използвана от Али бей във вакфието, както и адресирането на личността му като един от високопоставените военачалници (*ümera*) на султан Баязид II в издадения от Мурад IV ферман, несъмнено свидетелстват за високия административен и военен пост, който Али бей заема в османското общество от края на XV в.

Ако информацията за личността на Али бей е оскъдна, то историята на най-големия му син – Хасан, е обвита в пълна мистерия. Може да се предположи, че след като поема управлението на вакъфа съгласно волята на учре-

дителя, Хасан Челеби се оттегля в семейните владения в Карлово и по тази причина не оставя никаква документална следа в османските източници. Османският хронист Орудж б. Адил споменава за някой си Карлъоглу, който през 90-те години на XV в. е активен на молдовската граница заедно с едни от най-изявените акънджийски командири, като Малкочоглу Бали бей и сина му Али Челеби, Махалоглу Касъм бей, Яхяпашаоглу Бали бей и др.⁵⁷⁾, но на практика е невъзможно да се каже дали това е някой от синовете на Али бей, или пък е роднина от клона в Битоля или другаде⁵⁸⁾. Османските извори обаче осветляват кариерата на втория син на Али бей – Мехмед, в далеч по-голяма степен и позволяват извличането на важни детайли за ролята на семейството в тогавашните висши управленски кръгове. Изглежда, Карлъоглу Мехмед бей, подобно на баща си, получава великолепно образование и радушен прием в османския двор. Следвайки бащините стъпки, Мехмед бей се превръща в един от наставниците (лала) на османския принц и бъдещ султан Селим I (1512 – 1520)⁵⁹⁾. Не е известно кога Баязид II назначава Мехмед бей за ментор на най-малкия си син принц Селим (роден през 1470 г.), но с голяма доза вероятност би могло да се предположи, че това се е случило през втората половина на 80-те или в началото на 90-те години на XV в. Малко по-късно, около времето на съставянето на вакфието на неговия баща, Мехмед бей се приобщава към султанското семейство и става зет на Баязид II, женейки се за една от султанските дъщери⁶⁰⁾. Чагатай Улучай подчертава, че Мехмед бей е отбелязан сред султанските зетьове, но не успява да идентифицира съпругата му. Данните от инамат дефтера (регистър на даренията) за периода 1503 – 1527 г. несъмнено потвърждават факта, че Мехмед бей е женен за османска принцеса и регистрира множество дарове, направени от нея⁶¹⁾. Тази привидна неяснота се дължи на факта, че съпругата на Мехмед бей – Хюмашах Хатун, се жени първоначално за везира Анталиятъ Бали паша⁶²⁾. Въпросният Бали паша обаче умира през 1495 г. (Alderson, 1956: 172) и очевидно вдовицата встъпва във втори брак с Карлъоглу Мехмед бей скоро след това, защото през 1503 г. вече е спомената като негова съпруга⁶³⁾.

През 1495 г. Мехмед бей построява в Скопие споменатата по-горе Бурмалъ джамия, която се превръща в естествен завършек на чаршията на града⁶⁴⁾. Въпреки че нейният строителен надпис не споменава патроним към името на строителя, събраните от Елезович документални свидетелства не оставят никакво съмнение, че това е именно Мехмед бей – синът на Карлъоглу Али бей⁶⁵⁾. Нещо повече, в непосредствена близост до джамията на Мехмед бей се е намирала гробницата (*тюрбе*) на Хюмашах Хатун, която е разрушена заедно с джамията през 1925⁶⁶⁾. И двете сгради са разполагали със собствени вакъфи, а публикуваните от Елезович извадки от скопските сиджли позволяват идентифицирането също и на един от синовете на Мехмед бей и Хюмашах – Хюсейншах бей, който през 1553/54 г. строи в близкото до Скопие село Сарай джамия

медресе и мост над р. Вардар⁶⁷⁾. Самият той, изглежда, се радва на успешна кариера в османските управленски структури, защото през 1539 г. е засвидетелстван като санджакбей на Ая Мавра (Левкада)⁶⁸⁾. Умира през 1566/67 г. и е погребан в импозантна, монументална гробница в близост до джамията си. Синът на Хюсейншах бей – някой си Али бей, който очевидно наследява управлението на семейния вакъф и сарай в покрайнините на Скопие, умира през 1583 г. и е погребан в двора на джамията заедно с други знатни лица⁶⁹⁾.

Освен възпитател на принц Селим и съпруг на сестра му Хюмашах султан Карлъоглу Мехмед бей се радва и на забележителна военна и административна кариера. Документалните източници позволяват идентификацията на Мехмед бей на поста заим на Истанбул през 1503 г.⁷⁰⁾ През същата година Мехмед получава и длъжността на *кетхюда* на вилаета Румили, като съвместява и двете функции. През 1505 г. освен *кетхюда* на Румили той вече е и санджакбей на вилаета Илбасан⁷¹⁾, три години по-късно, през 1508 г., той е санджакбей на Алайе (Алания)⁷²⁾, а след още две години, през 1510 г., вече е санджакбей на Вълчитрън⁷³⁾. Драматичните събития около възкачването на Селим I на османския престол, изглежда, заварват Мехмед бей като вълчитрънски санджакбей⁷⁴⁾ и по-всичко личи, че той задържа управленски пост в района на Косово поне до 1514 г.⁷⁵⁾

Макар и Мехмед бей да не подкрепя видимо ученика си принц Селим, неговият по-малък брат обаче – Карлъоглу Искендер бей, взема дейно участие в борбата за османския трон. Неговото име се появява в списъка на румелийски бейове, които през 1511 г. обединяват войските си при черноморската крепост Кафа (Феодосия) и решително застават на страната на претендента за трона Селим⁷⁶⁾. Мехмед бей не участва лично в събраната от Селим армия, но явно изпраща на ученика си подкрепления, защото негови доверени хора (мердюман) се откриват сред списъците на участниците в кампанията на Селим, която завършва с поражение на баща му Баязид II и заемаването на престола от бунтовния османски принц⁷⁷⁾. Победният марш на Селим I през земите на Румелия, в който участва Карлъоглу Искендер бей, не само въвлича семейството на Карлъоглу във втора династическа битка, но също така явно укрепва неговите позиции в османската управленска структура. Документален източник (тевджих дефтер) свидетелства, че през 1526 г. Искендер бей е санджакбей на мюселемите от Кърк Килисе (Лозенград), за което получава годишен приход от 81 000 акчета⁷⁸⁾. Вероятно малко преди това Искендер бей извършва мащабната си строителна дейност в близкия до Карлово град Казанлък. Там той издига петъчна джамия – т.нар. Ески джами, в града, която стои и до днес, обществена баня (хамам) и мюсюлманско училище (медресе)⁷⁹⁾.

Ролята на вакъфа на Карлъоглу Али бей в развитието на гр. Карлово

Наследниците на Али бей допринасят за развитието на поне няколко балкански града през османския период, но най-съществена е тяхната роля в съз-

даването и развитието на един от знаковите градове в България, а именно центъра на района на Гьопса – гр. Карлово. Процесът по превръщането на малкото, вероятно наследено от Средновековието християнско селце Сушиче в османски град започва със строежа на джамията на Али бей през 1485 г. Сградата представлява типична за този период провинциална джамия, която има относително правилна кубична структура (12.50 x 13 м), покрита с купол⁸⁰⁾. Четири масивни пандантива, започващи в основата на дебелите стени на сградата, поддържат осмоъгълен тамбур, върху който е разположено кубето, покрито с оловни листове, откъдето идва и популярното ѝ име Куршунлу джамия. Високата 11.40 м сграда има два реда прозорци на три от страните си и тухлено минаре, прикачено към североизточния ъгъл на сградата (Роров, 1967: 45 – 46)⁸¹⁾. Минарето, което според някои автори се извисява до Руско-турската война от 1877 – 1878 г., а според други – до Балканските войни (1912 – 1913 г.), днес е запазено във височина до балкона (шерефето) си⁸²⁾. Пространството пред джамията е заето от необичайно просторно преддверие (портико) с размери 9.80 x 16.30 м, поддържано от двадесет и четири дървени колони⁸³⁾. По всичко личи, че портикото на джамията е по-късна добавка, която е покривала фонтана, използван от богомолците за ритуално измиване преди молитва. Каменният строителен надпис, разположен над входа на сградата, е заобиколен от цветни декоративни мотиви, датиращи от XIX в.⁸⁴⁾

Джамията, построена на празно място, се превръща в ядро на развитието на бъдещия град⁸⁵⁾. Вакфието на Али бей свидетелства, че той издига джамията си в източния край на селото, наречено Шахин или Сушиче, а границите на имота ѝ достигат до разрушена воденица, резиденцията на самия Али бей и християнското гробище, разположено на близкия хълм⁸⁶⁾. Конакът на управителите (мютевелии) на вакъфа, разположен северозападно от джамията, както е отбелязано във вакфието, съществува до XX в. и представлява двуетажна постройка, снимка на която е публикувана във фундаменталния труд на Попов (Роров, 1967). В близост до джамията според Айверди трябва да се е намирала осмоъгълната каменна гробница на основателя на вакъфа Али бей⁸⁷⁾.

Пространството, заключено около джамията и конака на Али бей, и появилите се наоколо дюкяни бързо се превръщат в сърцето на развиващия се османски град. Скоро след смъртта на основателя на вакъфа някой от неговите наследници, вероятно най-големият му син Хасан, построява обществена баня, разположена на няколко метра североизточно от джамията⁸⁸⁾. Хамамът, изследван от Попов, след множество по-късни преправки оцелява до 60-те години на XX в., когато е разрушен по решение на местните власти (Роров, 1967: 50 – 52). Джамията на Али бей се превръща в начална точка на прословутата по-късно карловска чаршия, която протича около 200 метра на север, за да се отвори в широк пазарен площад. В средата на XVIII в. местните занаятчии и търговци издигат там дървена часовникова кула, която в 1834 г. е

заменена от осмоъгълна каменна кула, която изпълнява функциите и на противопожарна наблюдателница. Часовниковата кула от XIX в., за съжаление, е разрушена през 1944 г., но нейна реплика, макар и на различно място, днес се издига в града (Роров, 1967: 28 – 29; Mikov, 2010: 41 – 49).

Чаршията предопределя оста на развитие на мюсюлманската част от града. Цялото пространство на север от джамията и резиденцията на мютевелиите на вакъфа са населени от мюсюлмани и в хода на следващите столетия там се развиват техните махали и се появяват още няколко джамии. Те са далеч по-скромни от джамията на Али бей, покрити са с керемидени покриви, а т.нар. Червена джамия и Ялъ джамия са най-значимите сред тях (Mikov, 2006:125 – 131). Християнската част на града се развива в обратна посока и на известна дистанция от мюсюлманското ядро, но бързият ръст на християнското население значително разширява неговото пространство. Планът на Попов, който отразява ситуацията през втората половина на XIX в., ясно показва, че християнските махали заемат поне двойно по-голямо пространство от тези на съгражданите им мюсюлмани в северната част на града.

Мюсюлманската трансформация на християнското село Сушиче започва още през 80-те години на XV в., но най-ранният съхранен регистър, в който се откриват данни за населението на града, датира едва от 1516 г.⁸⁹⁾ Това, разбира се, не е най-ранният османски регистър на региона изобщо, а е най-ранният, в който е запазен опис на карловското население. Известно е, че османската администрация прави поне още три регистрации преди тази от 1516 г., но от тях е съхранен единствено регистърът, съставен в 1489 г.⁹⁰⁾ Този регистър обаче, за жалост, е разпокъсан и има липсващи части, като секцията с мюлковете, където би следвало да е регистрирано владението на Али бей, липсва изцяло.

Съдържанието на бележка в регистъра от 1516 г. разкрива накратко историята на създаването на вакъфа на Али бей⁹¹⁾. Според документа блажепочившият султан Баязид II отдал на Али бей в пълна собственост селото Сушиче, наречено още Шахин гьолю, и селото Ливадиче, които били вписани в имперския регистър като негов мюлк. Споменатият Али бей издигнал в село Сушиче петъчна джамия, а впоследствие основал благотворителна фондация (вакф), на която завещал приходите от своя мюлк. Документите, удостоверяващи правото на собственост – мюлкнаме и вакфнаме, били представени пред османския регистратор и той се уверил в истинността им⁹²⁾. Бележката в регистъра, която гласи „в предишния регистър било записано като мюлк“⁹³⁾, не оставя никакво съмнение, че владението на Али бей е било включено в регистъра от 1489 г., но впоследствие страниците са изгубени. Бележката се потвърждава и от вакфието на Али бей, съставено през 1496 г., и недвусмислено показва, че когато е съставен подробният регистър от 1489 г., той все още владее имота си като мюлк.

Данните в регистъра от 1516 г. показват Карлово като малко, развиващо се селище, все още известно под името Сушиче и Шахин гьолю. Мюсюлманска-

та общност наброява едва 6 домакинства и един неженен, а християнската се състои от 41 домакинства и 1 вдовица⁹⁴). Към този брой на данъкоплатците във вакъфа на Али бей трябва да се прибавят още едно мюсюлманско и едно християнско домакинство от селото Ливадиче. Няма никакви по-ранни податки за това селище и има вероятност то да се появило в границите на вакъфа малко преди регистрацията от 1516 г., защото вакфието не го споменава изобщо. Явно, селището не се задържа дълго, защото изчезва от османската документация след 1530 г., а всяко от двете домакинства в него имало задължението да изплаща на вакъфа годишно по 3 килета пшеница и 3 килета ечемик⁹⁵).

Твърде вероятно е голяма част от християните, регистрирани в 1516 г., да са местни българи, като само един сред тях е описан като преселец. Забележително е, че повече от 10% от християните са регистрирани като сиромаси, което ги освобождава от плащането на извънредни данъци, събирани от държавата при нужда. От друга страна, мюсюлманската общност изглежда стряскащо малка, наброяваща едва 7 домакинства и един неженен младеж, т.е. всичко общо трийсетина-четирийсет души. Твърде вероятно е документът да не отразява реалната демографска ситуация в селището, а да описва едва онази част от мюсюлманите, които са данъкоплатци на вакъфа. Условиата, разписани в учредителния акт на вакъфа, правят подобно предположение доста вероятно. Съгласно вакфието освободените роби на Али бей, неговите роднини и техните освободени роби се ползват от данъчен имунитет и по тази причина е напълно възможно цяла група от мюсюлмани да е останала извън направената двайсет години по-късно регистрация от 1516 г. За отбелязване е, че въпреки че джамията на Али бей е построена и функционира от три десетилетия, регистраторът не е вписал нито едно лице от нейния персонал – имам, хатиб, мюезин и т.н. Това е ясна индикация, че част от мюсюлманската общност, вероятно значима част от нея, е избегнала регистрацията, тъй като се ползва от данъчни привилегии, постановени от учредителя на вакъфа, и по тази причина не се появява в регистъра от 1516 г. Даването на данъчен имунитет на заселниците е честа практика, използвана от османските владетели и висши сановници с цел насърчаването на миграция и оживяването на отделни селища или региони. В този смисъл, картината, наблюдавана в Карлово през 1516 г., е по-скоро част от общото правило, отколкото изключение⁹⁶). Освен обичайните десетъци и данъци, дължими от карловската рая, вакфът на Али бей прибира приходи и от една валявица, построена на Стара река, а общият годишен приход на благотворителната фондация през 1516 г. възлиза на сума от 5997 акчета⁹⁷).

Една маргинална бележка в регистъра привлича вниманието, защото, изглежда, е от ключово значение за развитието на града. Тя информира, че кадията на Филибе е издал документ, с който разрешава вакфът да организира на територията си търговско пространство (пазарище), таксите от

което добавят във вакъфската каса по хиляда акчета годишно⁹⁸⁾. Несъмнено този пазар трябва да е бил разположен в обособеното за целта място в края на чаршията. Неговото възникване несъмнено показва, че три десетилетия след строежа на Куршунлу джамия търговското ядро на Карлово вече придобива ясни очертания. Пазарът, организиран от вакъфа, има за цел да събере земеделската продукция на Гьопса, и сам по себе си не само че дава тласък в развитието на зараждащия се град, но и е една от основните движещи сили, които превръщат Карлово в център на долината на Стряма. Влиянието и популярността на пазара трябва да са били значителни, защото скоро след създаването му от вакъфската управа османските административни документи започват да отбелязват селището като Карлъоглу базаръ касабасъ⁹⁹⁾. Разбира се, тук не става дума за официализирана промяна на името на града, а по-скоро изглежда, че новото име постепенно се налага вероятно в унисон с нарастващото значение на самото селище като икономическо и търговско средище и постепенно измества стария топоним. За отбелязване е, че данъчните регистри (тахир дефтерите) консервативно и последователно регистрират новия град в хода на целия XVI в. под името село Сушиче, то регистри на джелепкешаните от същия период го отбелязват като град Карлъ базаръ, като така отразяват адекватно настъпващите промени и завършването на метаморфозата, превърнала някогашното християнско село в османския град Карлово¹⁰⁰⁾.

Безспорно пазарът, създаден от вакъфа, цели привличането на хора, съсредоточаване на търговията в региона в рамките на вакъфските владения и повишаване на приходите на благотворителната фондация. Скокът в приходите на вакъфа на Карлъоглу Али бей е безусловна индикация за увеличение на данъчно облагаемото население, живеещо на територията му. Това, разбира се, не се случва изведнъж и в годините между 1516 и 1530 приходите на фондацията се запазват на относително еднакво ниво, бележейки едва забележим ръст¹⁰¹⁾.

Таблица 1. Приходи на вакъфа на Карлъоглу Али бей в периода 1516 – 1596 г.

Година	Общ приход в акчета
1516	5 997
1527/1528	5 984
1530	6 187
1570	21 954
1596	23 596

1516=BOA TD 77; 1527/28=BOA TD 138; 1530=BOA TD 370; 1570=BOA TD 498;
1596=BOA TD 470

Данните в регистъра от 1530 г. показват известен спад на данъкоплатците на вакъфа, който се случва в годините след 1516 г.¹⁰²⁾ Ядрото на града, т.нар. село Сушиче, бележи дребен ръст на регистрираните мюсюлмани – 9 домакинства и един неженен, докато християнската общност спада до 33 домакинства и четирима неженени. Малкото селище Ливадиче¹⁰³⁾, което в предходната регистрация има едно християнско и едно мюсюлманско домакинство, през 1530 г. е загубило християнското и е останало с едва едно мюсюлманско домакинство, което все така има задължението да предава на вакъфа по 3 килета пшеница и 3 килета ечемик¹⁰⁴⁾. Всъщност регистърът от 1530 е последният, който споменава за с. Ливадиче, което или е инкорпорирано от разрастващия се град, или далеч по-вероятно – просто изгубва и мюсюлманското си домакинство и изчезва. Самото име на селището подсказва, че може би е било разположено във високите части, някъде около пасищата, владени от вакъфа. Счетоводни регистри на фондацията от по-късно време показват, че пасищата носят значителна част от нейните приходи, и не би било изненада, ако селото Ливадиче е неуспешен опит да бъдат заселени хора в близост до тях¹⁰⁵⁾. Какъвто и да случат с малкото селце Ливадиче, след 1530 г. то изчезва завинаги от османските данъчни регистри.

Таблица 2. Регистрирано население във вакъфа на Карлъоглу Али бей в периода 1516 – 1596 г.

Година	Мюсюлмани		Християни	
	Домакинства	Неженени	Домакинства	Неженени
1516	7	1	42	1
1530	10	1	33	4
1570	69	4	115	2
1596	117	32	162	4

1516=BOA TD 77; 1530=BOA TD 370; 1570=BOA TD 498; 1596=BOA TD 470

Въпреки че вакъфът на Карлъоглу губи, или по-скоро се проваля, в опита си да развие селището Ливадиче, за четирите десетилетия до следващата регистрация от 1570 г. градът Карлово бележи значителен ръст. Данните в регистъра показват, че той вече има население от най-малко 1000 души, разделено между двете конфесионални групи. Дефтерът от 1570 г. е първият документ, описващ персонала на джамията, дала начало на съществуването на мюсюлманската част на селището, и изрежда имама, който е също и хатиб, мюезина и прислужника в Куршунлу джамия¹⁰⁶⁾. Фактът, че имената на тези лица се появяват в данъчните регистри, показва, че те вече нямат данъчен имунитет, което означава, че по-голямата част от мюсюлманите, живеещи в града, също би следвало да са описани правдоподобно в документа от 1570 г. Анализът на данните показва, че мюсюлманското училище (*мектеб*), някога разположено в близост до джамията, към датата на съставяне

на документа вече функционира. Несъмнено, училището е построено и поддържано от вакъфа, но не е ясно нито кога точно е построено, нито кой е бил мютевелията, отделил средства за неговото издигане. При все това регистрираният данъкоплатец муалим Хасан ходжа, без съмнение, е ангажиран с обучението на мюсюлманските деца в града¹⁰⁷). По всичко личи, че в тези години в града е основана и дервишка обител, тъй като измежду мюсюлманските жители регистраторът е отбелязал четирима дервиши. Регистрирани са още и множество занаятчии мюсюлмани, като хлебари, обушари, табаци, железари и др. Прави впечатление изключително niskият брой на обръщенците в исляма – едва трима от карловските мюсюлмани са ислямски неофити, което идва да покаже, че мюсюлманите в Карлово са главно турски колонисти.

Християните, които заемат южната част на града в годините между двете регистрации, бележат значителен ръст и се утрояват на брой. Нарастващото значение на Карлово, вече споменавано в османските документи като касаба, привлича заселници от близките села или дори от по-далечни места. Сред жителите християни един е отбелязан като скорошен преселец от с. Карнофол (Войсил), а двама занаятчии, очевидно опитни мутафчии, са напуснали Филибе, за да се заселят в Карлово, вероятно в търсене на по-добри икономически възможности¹⁰⁸). Към списъка на занаятчиите християни трябва да се добавят поне още един златар и шестима шивачи. Поне шестима от християните са отбелязани като хайманета, т.е. лица без предишно постоянно местожителство, а за неколцина други е изрично споменато, че са преселци, което е ясна демонстрация на това, че бързият ръст на карловското християнско население се дължи и на сериозен механичен прираст на външно за града население. Регистърът от 1570 г. е най-ранното засвидетелствено присъствие на свещеник в града – някой си Влад папас¹⁰⁹), но липсва информация за съществуването на църква в града в този ранен период и изглежда, че най-ранната карловска църква е построена едва в началото на XIX в.¹¹⁰)

Експлозивното нарастване на населението продължава и в годините до следващата регистрация от 1596 г.¹¹¹) В четвъртвековния период между регистрациите населението на Карлово се увеличава с 2/3 и почти догонва по брой това на далеч по-стария и развит град Пазарджик например¹¹²). Забележителният демографски ръст в такъв кратък период би могъл да бъде обяснен единствено със значителен механичен прираст на нови заселници, което личи съвсем ясно от големия дял (27%) на неженените мюсюлмански данъкоплатци. Увеличават се и имамите, служещи в джамията на Али бей, дервишката общност вече се състои от седем души, а споменатият учител Хасан ходжа явно е починал и неговото място заема муалимът Ресул¹¹³). Броят на регистрираните занаятчии мюсюлмани се увеличава драстично, както и разнообразието от упражняваните професии – обушари, железари, сапунджии, халваджии, бакали и т.н. Наличието на четирима дъбачи на кожи в регистъра от 1596 г. показва, че твърде вероятно на притежаваната от вакъфа табакчийница вече е построена. Тя е разположена

в източния край на тогавашния град, съвсем естествено на брега на реката и разбира се, както изисква тази професия – недалеч от обществената баня. Счетоводен документ от 1772/73 г. показва, че вакъфът прибира годишен приход от табакчийницата в размер на 1200 акчета. Фондацията също получава доходи от наемите на дюкяни и къщи в града, воденици, а най-съществен е делът, получаван от услугите в обществената баня, възлизащ на 12 000 акчета годишно¹¹⁴).

Християнската общност в града, която през 1596 г. достига до 163 домакинства и трима неженени, не отбелязва скокообразен ръст както мюсюлманската, но увеличението от 41% за четвърт век би могло да бъде определено като повече от динамично. При все липсата на църква карловските християни вече разполагат с двама свещеници – поп Райо и поп Драгул¹¹⁵). Славянският произход на имената на свещениците, както и на повечето християни, жители на Карлово, ясно демонстрира техния български, т.е. местен произход. Регистровите данни подсказват и наличието на определена специализация на карловските занаятчии. Така например към 1596 г. сред християните в града има поне 13 шивачи, 7 мутафчии, 5 обушари, 3 златари и т.н.

Данните от данъчния регистър от 1596 г. ясно очертават картината на един добре развит провинциален град в европейските владения на Османската империя. Населението на Карлово в края на XVI в. достига до 1500 души, от които по-голямата част (58%) са християни, а 42% са мюсюлмани. Мюсюлманската общност заема северната част на града, където са съсредоточени търговската част с петъчната джамия, обществената баня, резиденцията на управителите на вакъфа и др. мюсюлмански постройки, докато християнското население се разполага в южната част на Карлово, където по-късно ще се развие сърцето на възрожденско Карлово. Очевидно мютевелиите на вакъфа на Али бей в този начален период съумяват в усилията си да създадат благоприятни условия за привличането на заселници, които пък допринасят за динамичното развитие на града¹¹⁶). Османските административни документи, които са на разположение към този момент, не разкриват със сигурност дали до края на XVI в. управлението на вакъфа остава в ръцете на наследниците на Али бей, или преминава към синовете на неговите освободени роби, както предвиждат разпоредбите на вакфието. Все пак би могло да се предположи, че в едно дотолкова разклонено семейство, каквото е това на Али бей, едва ли генетичната линия би изчезнала в рамките на един век и по тази причина твърде вероятно е описаният в регистъра действащ мютевелия Мехмед и неговите синове Дурали, Синан и Ахмед да са преки потомци на основателя на вакъфа Карлъоглу Али бей¹¹⁷).

Възможно е да бъдат открити поне няколко значими фактора, които допринасят за успешното развитие на Карлово и превръщането му в средище на областта. На първо място, може да се открий особено подходящото местонахождение на развитото от вакъфа селище. Не само благоприятните географски особености на Карловската котловина, затворена и пазена от всички

страни от Стара планина и Средна гора, създават условия за добро развитие, но също така от голямо значение е фактът, че Карлово се намира на място, което е пресечна точка на трафика на стоки и хора още от Античността. Карловското поле е кръстопът на основни пътни артерии, които протичат от запад на изток, свързвайки Софийското поле и западните части на полуострова с Черно море, и от север на юг, осигурявайки трансфер от Дунавския регион на север към Тракия, Родопите и Егейското крайбрежие на юг. На второ място, трябва да бъде отчетена подкрепата, която проектът на вакъфа на Карлъоглу Али бей получава от страна на османската власт, за което несъмнено спомагат близките отношения и тесните връзки на членовете на семейството с османската династия. В периода между 1530 и 1570 г. централната администрация извършва реформа в казата Филибе и обособява петдесетина села в несъществуващата до момента нахия Гьопса. Неин естествен център се явява бързо развиващият се град Карлово, който е определен за административно средоточие на района по поречието на р. Стряма. Не на последно място, експанзивният демографски ръст на Карлово трябва да бъде отдаден и на динамичното икономическо развитие на града. Кръстопътното му положение и издигането на административния му статут благоприятстват за съсредоточаването на продукцията на цялото Карловско поле именно в него. Създаването на обособен, официално одобрен от османските власти пазар в Карлово не само че довежда стоките на външни за града лица, но безспорно също насърчава местното производство и търговия, което ясно личи от десетките занаятчии, вписани в османските данъчни регистри. Съвкупността от тези благоприятни фактори и доброто управление на процесите от страна на управителите на вакъфа превръщат проекта на Карлъоглу Али бей в абсолютен успех, дал началото на един от многото градове на Балканите, създадени от креативната енергия на балканските благородници на османска служба. Това, разбира се, е едва началото на вековния път на гр. Карлово – време, през което градът изживява различни метаморфози и се превръща една от „иконите“ на Българското възраждане, факт, който все още зарежда с национален патос съвременните дебати относно съдбата на неговото ислямско архитектурно наследство¹¹⁸).

Приложение 1

Превод на документ, удостоверяващ собствеността на част от вакъфските пасища в района на гр. Карлово. Част от преписката, свързана с имотите на вакъфа на Карлъоглу Али бей, водена от Министерството на финансите.

Централен държавен архив, ф. 158к, оп. 1, а.е. 40, л. 141.¹¹⁹⁾

Гебр

Вакуфски запис

Причината да се напише Цариградското утвърждение е тая:

В Пловдивский окръг, в Пловдивската околия, в градът Карлово от Царските Вакъфи, привержений свещенни Вакъф на Али бей Карла Зааде, в землището на същия град, назоваваното Кешиш кая, Орта Борун и Сакар тепе, с граници: Топалица, пасбище на Михалаки Гюмюш Герданов, Голямата река, Сарича, пасбище на Фатма Мехмедова, жена на Шакир Ефенди, Сопотските пасбища, и краят на лесът; с годишен данък пет гроша; пасбище с два игрека, половината му част по смъртта на притежателят му Сюлюман, прихвърлено върху синът му Мехмед Рашид Ефенди, на когото с дата 19^и ден на месец Сафер 1284 год., че му се дало нов запис се доказва, от забележките, на който запис за угубванието, като постъпи жалба от споменатия Мехмед Рашид Ефенди му се даде настоящия Запис да владее и притежава пасбището, както и от напред, като му заплаща всяка година мукатата (данък, заместен с десетък) на чиновника.

15и Джамезил Евел 1296 год.

Тевтери Ханей Хакани

№ 975 в журналът; № 142 на Гербовата книга

№ 4557 Печатът, който е подпечатан на настоящата гербова книга, като е печат на Тефтерханата се подвърдява.

Стефан

26 Август 1303 год.

Писалище на условителните при Цариград. Гражд. Съдилище

Без разноси 139 гроша

26 Август 1303 год.

Халил

Превел е верен с оригинала и го потвърждава Драгоманина при Министерството на финансите С. Д. Попов

25 Май 1889 г.

София

NOTES/БЕЛЕЖКИ

1. Изследването, описано в настоящата статия, е финансирано от Фонд „Научни изследвания“, проект „Съдбата на вакъфските имоти в България в условията на прехода от имперско към национално държавно управление“. Допълнителна информация може да бъде открита на уебсайта „Вакъфите в България“ с адрес – <https://vakifbg.wixsite.com/2016fni>.
2. Franz Babinger, „Beiträge zur Geschichte von Qarly-Eli vornehmlich aus osmanischen Quellen“, в Aufsätze und Abhandlungen zur Geschichte Südosteuropas und der Levante (München: Südosteuropa Verlagsgesellschaft, 1962), 373 – 74. Още за личността на Карло Токо, владяното от него епирско деспотство и съдбата му в османски контекст Вж. у Donald Nicol, The Despotate of Epiros, 1267 – 1479: A Contribution to the History of Greece in the Middle Ages (Cambridge: Cambridge University Press, 1984), 165 – 195; Nada Zečević, The Tocco of the Greek Realm: Nobility, Power and Migration in Latin Greece (14th – 15th Centuries) (Budapest: Central European University Press, 2014); Elisabet Zachariadou, „Les Tocco: seigneurs, vassaux, otages, renegats“, Ankara Üniversitesi Güneydoğu Avrupa Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Dergisi 1, бр 1 (2012): 11 – 22; Sebastian Kolditz, „Des letzten Kaisers erste Frau: Konstantin Palaiologos und die Tocco“, Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik 59 (2009): 147 – 161; Victor Ménage, „Karlı-İli“, Eİ2 (Leiden: Brill, 2012); Machiel Kiel, „Karlı-İli“, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Ankara: Diyanet Vakfı, 2001).
3. Machiel Kiel, „Karlova“, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Ankara: Diyanet Vakfı, 2001). Същата публикувана и на български език в Махиял Кийл, „България под османска власт. Събрани съчинения“ (София: Тендрил, 2017), 725 – 28.
4. Румен Ковачев, „Нови сведения за Карлово и региона в регистри от Истанбулския османски архив – XVI век“, в Обществени и религиозни сгради XV – XIX век. Материали от национална научна конференция, ред. Пенка Тодорова и Петя Цолева (Карлово: Исторически музей – Карлово, 2006), 11 – 26.
5. Известната Бурмалъ джамия в Скопие, която Евлия Челеби нарича в своя пътепис „Карлъзаде джами“, е построена от Мехмед бей през 1495 г. Джамията е била разположена в непосредствена близост до моста на р. Вардар и е представлявала правоъгълна постройка, покрита с три полуцилиндрични свода и характерно минаре, което дава името ѝ. Разрушена е през 1925 г. Lidiya Kumbaracı-Bogojević, Üsküp'te Osmanlı Mimarî Eserleri (İstanbul: ENKA, 2008), 184 – 88; Mustafa Özer, „Karlı-İli Beyi Mehmed Bey Külliyesi“, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: Diyanet Vakfı, 2001).
6. Преводи на текста на китабето са публикувани от Гылыб Гылыбов, „Гуцрекие документи по истории города Карлово (ранее село Сушица, Пловдивский округ, Болгарии)“, във Восточные источники по истории народов Юго-Восточной и Центральной Европы, ред. Анна Степановна Тверитинова, том 1 (Москва: Наука, 1962), 164; Иван Унджиев, Карлово. История на града до Освобождението (София: БАН, 1962), 24 – 26.

7. Подробен анализ на документа е представен по-долу.
8. Emirü'l-kebir, sahibü's-seyf ve'l-kalem, lala 'Ali Bey bin Karlı.
9. Halil İnalçık, „Djem“, Encyclopaedia of Islam²; Louis Thuasne, Djem-sultan, fils de Mohammed II, frère de Bayezid II (1459 – 1495): d'après les documents originaux en grande partie (Paris: E. Leroux, 1892), 7 – 8.
10. Mehmed Sürreyya, Sicil-i Osmani yahud Tezkire-i Meşahir-i Osmaniyye, т. III (İstanbul: Matba'a-i Amire, 1311/1893), 647.
11. Ahmed Şikârî, Karamannâme: Zamanın Kahramanı Karamanîler'in Tarihi, прев. Metin Sözen и Necdet Sakaoglu (İstanbul: Karaman Valiliği, Karaman Belediyesi, 2005).
12. Şikârî, 243. Катерина Венедикова първа съобщава за този любопитен персонаж от Караманската история на Шикъри. Катерина Венедикова, „За султан Джем и неговия лала и кетхуда Али бей и отношенията им с българи“, в „Древните българи в основите на световната история, материалната и духовна култура и цивилизацията“ (София: Дафна, 2005), 231 – 34.
13. Şikârî, Karamannâme: Zamanın Kahramanı Karamanîler'in Tarihi, 243.
14. Şikârî, 243.
15. Theodore Spandounes, On the Origin of the Ottoman Emperors, прев. Donald Nicol (Cambridge: Cambridge University Press, 1997), 27 – 28; Zachariadou, „Les Tocco: seigneurs, vassaux, otages, renegats“.
16. Bertrand de La Brocquière, Voyage d'outremer de Bertrand de la Brocquière, ред Charles Henri Auguste Schefer (Paris: E. Leroux, 1892), 195; Babinger, „Beiträge zur Geschichte von Qarly-Eli vornehmlich aus osmanischen Quellen“, 372. Изказвам благодарност на Нада Зечевич, която ме насочи към тази потенциална връзка с наследниците на Карло I Токо. Според мнението на Зечевич – несъмнено най-добрият познавач на историята на фамилията Токо, най-вероятно споменатата от Брокиер личност е Менуно, един от нелегитимните синове на Карло I Токо. Това мнение е споделено и от Zachariadou, „Les Tocco: seigneurs, vassaux, otages, renegats“, 18.
17. Halil İnalçık, Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1954), 160 – 61. Книгата има и превод на български Халил Иналджък, Епохата на султан Мехмед II Завоевателя: изследвания и материали (София: Amicitia, 2000), 2014 – 2015.
18. Halil İnalçık, Hicrî 835 tarihli Sûret-i defter-i sancak-i Arvanid (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1954), 92.
19. Zachariadou, „Les Tocco: seigneurs, vassaux, otages, renegats“, 19.
20. Според Зечевич от семейството на майката на Карло I Токо, Магдалена Флоренска Бунделмонти, произхождат поне няколко влиятелни хоспиталиера, които са засвидетелствани в Гърция през втората половина на XIV в. Въпреки това, въз основа на наличните свидетелства, връзката между Ордена на св. Йоан и Али бей – син на Карлъ, остава косвена.

21. И двата извора са публикувани от Nicolas Vatin, *Sultan Djem: un prince ottoman dans l'Europe du XVe siècle d'après deux sources contemporaines: Vâkı'ât-ı Sultân Cem, Œuvres de Guillaume Caoursin* (Ankara: Imprimerie de la Société turque d'histoire, 1997).
22. Vatin, 142 – 43. Ходжа Садеддин Ефенди инкорпорира в своята Корона на историите текста на Vaki'at с незначителни промени. Hoca Sadeddin Efendi, *Tacü't Tevarih*, том 2 (İstanbul: Tabhane-i Âmire, 1280), 23; İnalçık, „Djem“.
23. Vatin, 144 – 45; Joseph Hammer-Purgstall, *Histoire de l'Empire ottoman depuis son origine jusqu'à nos jours*, прев. J. J. Hellert, том 3 (Paris: Bellizard, Barthès, Dufour et Lowell, 1836), 556 твърди, че този Али бей е един от агентите на Джем, въпреки че източникът му Садеддин много ясно го описва като вуйчо (дайъ) на Джем султан.
24. Thuasne, Djem-sultan, fils de Mohammed II, frère de Bayezid II (1459 – 1495): d'après les documents originaux en grande partie, 56.
25. BOA, TD 77, f. 835.
26. BOA, TD 7, ff. 276 – 278. Документът датира от 1478 – 1479 г.
27. Християнското село вероятно е малко дори и преди османското завоевание. Най-вероятно е населявано от максимум няколко десетки жители, които са свързани с близкия манастир. Унджиев, Карлово. История на града до Освобождението, 17 – 18.
28. Годината 890 по лунния мюсюлмански календар обхваща периода от 27 ян. 1485 до 16 ян. 1486 г. по Григорианския календар и по тази причина с голяма доза увереност нейното завършване може да бъде отнесено към 1485 г.
29. ИМ Карлово, инв. № 1.
30. Диаманди Ихчиев, „Турските вакъфи в българското царство и документи върху тях“, Минало: Българо-македонско научно списание 1, бр 4 (1910): 346 – 52.
31. Николай Тодоров и Борис Недков, ред-ри, *Турски извори за българската история*, том 2 (София: БАН, 1966), 480 – 97.
32. VGMA, defter no. 632, f. 474, vakfiye no. 204 and VGMA, defter no. 2114, ff. 452 – 456, vakfiye no. 48. Това копие е коментирано в книгата на М. Tayyib Gökbilgin, *XV – XVI asırlarda Edirne ve Paşa livâsı: vakıflar, mülkler, mukataalar* (İstanbul: Üçler Basımevi, 1952), Vakfiye VIII.
33. Halit Eren и съавт., ред-ри, *Balkanlar'da Osmanlı vakıfları: vakfiyeler Bulgaristan = Ottoman Waqfs in the Balkans: waqf deeds Bulgaria* (İstanbul: IRCICA, 2012), 136 – 40.
34. Централен държавен архив (=ЦДА), ф. 158к, оп. 1, а.е. 40, л. 58.
35. Централен държавен архив (=ЦДА), ф. 158к, оп. 1, а.е. 40, л. 70 – 73.
36. Ихчиев отбелязва, че „Самият арабски документ се намира в преписка № 3 по делото на Карловския тевлиет, която се съхранява в Министерството на финансите и е прибавена към дело № 24“, Ихчиев, „Турските вакъфи в българското царство и документи върху тях“, 352.

37. Тодоров и Недков, Извори за българската история, 2:495. Вж и Махиел Кийл, „Карлово“, в България под османска власт. Събрани съчинения (София: Тендрил, 2017), 725 – 728.
38. Изписани с думи на арабски, графиката на двете цифри е много близка и размяната им е често допускана грешка.
39. За жалост, тритомното издание на IRCICA не взема под внимание тази техническа грешка и публикува вакфието с дата 1399 г. Eren и съавт., *Balkanlar'da Osmanlı vakıfları*, 136 – 40. Това, от своя страна, въвежда в заблуждение турски колеги, които не са добре запознати с българската научна литература, и вакъфът на Али бей в Карлово е разглеждан по време на научни форуми като „най-ранния в България“.
40. Поголовният данък (джизие), плащан от немюсюлманите, обаче не е част това дарение, той е събиран от държавната хазна.
41. Дн. Сопот е познат в османската документация под различни имена. Например данъчният регистър BOA, TD 77, f. 565 го отбелязва като „село Загорани, казват му още Сопот и Акча Килисе (karye-i Zagorani, Sopot ve Akça Kilise dahi derler“). За допълнителна подробна информация Вж. Дамян Борисов, Справочник за селища в Северна Тракия през XVI в. Част I – казите Филибе и Татар пазаръ (Асеновград: Диков, 2015), 23 – 24.
42. Село Дъбене също има дублетна форма на името си и се появява в регистрите като Дебани или Салихкьой. Борисов, 84 – 85.
43. Скорошен опит за идентифициране на топонимите, споменати във вакфието, и очертаване на границите на владението е направен от Александър Златанов, „Локализиране на границите на Карлово според вакфието на Карлъзаде Лала Бей от 1496 г.“, *Известия на Регионален исторически музей – Габрово* 4 (2016): 27 – 38.
44. Тодоров и Недков, Извори за българската история, 2:486 – 87. Вж. Приложението след текста за описание и карта на част от вакъфските имоти в района на Карлово.
45. Тодоров и Недков, 2:488 – 89.
46. Тодоров и Недков, 2:488 – 89.
47. Сума, равна на около 70 акчета, към времето на съставяне на документа. Şevket Pamuk, *A Monetary History of the Ottoman Empire* (Cambridge: Cambridge University Press, 2004), 46.
48. Шестнайсет и осем акчета съответно. Pamuk, 46.
49. Тодоров и Недков, Извори за българската история, 2:488 – 91.
50. Тодоров и Недков, 2:492 – 93.
51. Тодоров и Недков, 2:492 – 93.
52. Превод на този ферман, съхраняван в Карловския исторически музей, е публикуван от Гылыбов, „Турецкие документы по истории города Карлово (ранее село Сушица, Пловдивский округ, Болгарии)“, 168 – 72.

53. Гылыбов, 169.
54. Гылыбов, 169.
55. Гылыбов, 169.
56. Джем починал в Неапол на 25 февруари 1495 г., а вестта за смъртта му достига Баязид II на 20 април 1495 г. Съвпадение или не, вакфието на Али бей е съставено точно една година след разпространението на новината за кончината на бунтовния османски принц, на 16 април 1496 г. Вж. İnalçık, „Djem“, 530.
57. Necdet Öztürk, *Oruç Beğ tarihi* (İstanbul: Çamlıca, 2014), 179.
58. Според османските административни документи в Македония трябва да е имало поне още няколко роднини на Карлъоглу Али бей. Съкратеният (иджмал) регистър от 1519/1520 г. (BOA, TD 73, ff. 290 – 303) например свидетелства за съществуването на някой си Синан бей – син на Карлъ, чиито синове Касъм и Ахмед заедно с няколко от подчинените му (мердюм) получават тимари в района на Манастир (Битоля). Към датата на съставяне на регистъра Синан бей вече е покойник, защото, като санджакбей на Бейшехри, пада на Чалдъранската битка през 1514 г. Неговите синове обаче имат далеч по-безславен край. През 1532 г. са осъдени на смърт за мародерство и екзекутирани в близост до Белград по време на кампанията на Сюлейман I. М. Akif Erdoğan, „Kanuni Sultan Süleyman’ın 1532 Tarihli Alman Seferi Ruznâmesi“, *Tarih İncelemeleri Dergisi* 29, бр 1 (2014): 177. Не е ясно колко други членове на фамилията са базирани в Западна Македония, но споменатият по-долу инаमत дефтер свидетелства за съществуването на поне още един брат на Карлъоглу Синан бей.
59. Източникът на тази информация е регистър на даренията и подаръците (инамат дефтери), направени от висши османски сановници по времето на султаните Баязид II, Селим I и Сюлейман I, който изрично споменава Мехмед бей като лала на принц Селим. Дефтерът се съхранява в *Atatürk Kitaplığı* (İstanbul Belediye Kütüphanesi), *Mu’allim Cevdet Yazmaları*, O.71 и наскоро бе направен достъпен в транслитерация от İlhan Gök, „Atatürk Kitaplığı M. C. O.71 Numaralı 909 – 933/1503 – 1527 Tarihli İn’âmât Defteri (Transkripsiyon-Değerlendirme)“ (PhD, Marmara University, 2014), 603.
60. М. Çağatay Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1992), 25; М. Çağatay Uluçay, „Bayezid II. in Ailesi“, *Tarih Dergisi* 10, бр 14 (1959): 118 – 19.
61. Gök, „Atatürk Kitaplığı M. C. O.71 Numaralı 909-933/1503-1527 Tarihli İn’âmât Defteri (Transkripsiyon-Değerlendirme)“, 163, 203, 268, 326, 391, 834, 835, 941, 1007, 1010, 1129, 1218, 1375, 1427, 1463.
62. Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, 27.
63. Gök, „Atatürk Kitaplığı M. C. O.71 Numaralı 909-933/1503-1527 Tarihli İn’âmât Defteri (Transkripsiyon-Değerlendirme)“, 163.
64. Вж. бел 5.
65. Китабето на разрушената днес джамия описва лицето, финансирало строежа, като: „надзорника на газиите и муджахидините, сразяващия неверни-

- ците и езичниците Мехмед бей“, Глиша Елезовић, „Турски споменици у Скопљу II“, Гласник српског научног друштва 5, бр 2 (1929): 252 и сл.
66. Елезовић, 243 – 51.
67. Елезовић, 248 – 49. Документ от 1698 г., свързан с управлението на вакъфа на Хюмашах Хатун, изрежда седем поколения от нейното потомство.
68. В писмо до байлото на Корфу Хюейншах отбелязва баща си като Мехмед бей, произхождащ от [семейството на] Карловците. Zachariadou, „Les Tosco: seigneurs, vassaux, otages, renegats“, 20.
69. Елезовић, „Турски споменици у Скопљу II“, 254 – 67; Babinger, „Beiträge zur Geschichte von Qarly-Eli vornehmlich aus osmanischen Quellen“, 374; Максимилијан Хартмут, „Отоманската архитектура во Makedonija: критички осврт кон најважните споменици от периодот меѓу XV и XIX век“, в Македонија. Милениумски културно-историски факти, ред. Срѓан Керим и Јован Донеv (Скопје: Медиа Принт Македонија, 2013), 2068 – 69.
70. Gök, „Atatürk Kitaplığı M. C. O.71 Numaralı 909 – 933/1503 – 1527 Tarihli İn’âmât Defteri (Transkripsiyon-Değerlendirme)“, 128.
71. Gök, 385.
72. Gök, 925.
73. Gök, 1128.
74. Gök, 1375.
75. BOA, MAD 7, f. 111b.
76. H. Erdem Çıpa, Yavuz’un Kavgası: I. Selim’in Saltanat Mücadelesi (Istanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2013), 147; H. Erdem Çıpa, The Making of Selim: Succession, Legitimacy, and Memory in the Early Modern Ottoman World (Bloomington: Indiana University Press, 2017), 97 – 98.
77. Çıpa, The Making of Selim, 306.
78. Ömer Lûtfi Barkan, „H. 933-934 (M. 1527 – 1528) Mali Yılına Ait Bir Bütçe Örneği“, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası 15, бр 1 – 4 (54 1953): 304.
79. Ekrem Hakkı Ayverdi, Avrupa’da Osmanlı Mimârî Eserleri, том 4-Bulgaristan, Yunanistan, Arnavudluk (Istanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1982), 59; Махил Кийл, „Казанлък“, в България под османска власт. Събрани съчинения (София: Тендрил, 2017), 719 – 24. По-късен надпис, отнасящ се до ремонт на джамията на Искендер бей е публикуван от Ибрахим Татарлъ, „Турски култови сгради и надписи в България“, Годишник на Софийския университет 60 (1966): 608 – 11.
80. На Балканите има редица примери за джамии от тип, построени по времето на султан Баязид II. Относно развитието на този тип провинциална архитектура Вж. Maximilian Harthmuth, „The History of Center-Periphery Relations as a History of Style in Ottoman Provincial Architecture“, в Centres and Peripheries in Ottoman Architecture, ред Maximilian Hartmuth (Sarajevo: CHwB, Cultural Heritage without Borders, 2011), 18 – 29.

81. Пенка Тодорова и Петя Цолева, ред., „Архитектура и история на Куршун джамия, според османски и други източници“, в Обществени и религиозни сгради XV – XIX век. Материали от национална научна конференция (Карлово: Исторически музей – Карлово, 2006), 115 – 24.
82. Тодорова и Цолева, „Архитектура и история на Куршун джамия според османски и други източници“, 116.
83. Четири основи на колони най-вероятно са сполия от по-ранна средновековна сграда в околността. Според Райно Попович основите са донесени от близкия манастир „Св. Спас“, разрушен по време на завоеването. Попов, Архитектурното наследство на Карлово, 47.
84. Множество графити на османотурски език, изписани на стената от двете страни на входа, все още очакват адекватно научно внимание.
85. Подобно на множество други джамии, построени от османците на Балканите, и за карловската се вярва, че е издигната върху основите на по-стара църква. Не съществуват никакви научни доказателства в подкрепа на подобна хипотеза. Тодорова и Цолева, „Архитектура и история на Куршун джамия според османски и други източници“, 122.
86. Тодоров и Недков, Извори за българската история, 2:487 – 89.
87. Източникът на тази информация, използван от Айверди, е неясен. Ayverdi, Avrupa'da Osmanlı Mimârî Eserleri, 4-Bulgaristan, Yunanistan, Arnavudluk, 36 – 37.
88. Кийл, „Карлово“, 726.
89. BOA, TD 77. Нерядко този регистър е използван от историците с различна датировка, например 1517 или дори 1519 г.
90. BOA, TD 26.
91. BOA, TD 77, f. 835.
92. BOA, TD 77, f. 835.
93. “defter-i ‘atikde mülk kayd olunmuş”, BOA, TD 77, f. 835.
94. Под термина „вдовица (bive)“ османската администрация визираща домакинство, оглавено от жена, чийто съпруг е починал.
95. BOA, TD 77, f. 836.
96. Съществуват многобройни примери за прилагането на тази политика в османски контекст – Halil İnalçık, „Istanbul: An Islamic City“, Journal of Islamic Studies 1 (1990): 1 – 23; Halil İnalçık, „The Policy of Mehmed II Toward the Greek Population of Istanbul and the Byzantine Buildings of the City“, Dumbarton Oaks Papers 23 (1970 1969): 229 – 49; Halil İnalçık, „Ottoman Galata, 1453-1553“, в Première Rencontre internationale sur l’Empire Ottoman et la Turquie moderne, ред Edhem Eldem, том 17 – 105 (Editions Isis, 1991); Махиел Кийл, „Хръзград-Хезарград-Разград: превратностите на един турски град в България (исторически, демографски, икономически и изкуствоведски бележки)“, в България под османска власт. Събрани съчинения (София: Тендрил, 2017), 187 – 218; Махиел Кийл, „Плевне (Плевен)“, в България под османска власт. Събрани съчине-

ния (София: Тендрил, 2017), 759 – 68; Heath W. Lowry, „From Lesser Wars to the Mightiest War’: The Ottoman Conquest and Transformation of Byzantine Urban Centers in the Fifteenth Century“, в *Continuity and Change in Late Byzantine and Early Ottoman Society: Papers Given at a Symposium at Dumbarton Oaks in May 1982*, ред. Anthony Bryer и Heath W. Lowry (Washington, D.C.: Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 1986), 323 – 38.

97. BOA, TD 77, ff. 835 – 836.

98. BOA, TD 77, ff. 835.

99. Информацията идва от регистър на имперските заповеди по финансови въпроси (малие ахкям дефтери), BOA, MAD 2275, f. 1594. Заповедта, датирана от 12 януари 1566 г., се отнася до неправомерно събиране на данъка джизие и испенче от 12 цигани мюсюлмани, жители на града. Въпросните били погрешно регистрирани заедно с циганите християни и по тази причина им е събрано джизие. Тази информация несъмнено показва наличието на циганска общност в Карлово, но съставеният четири години по-късно тахрир регистър странно не отбелязва цигани в града.

100. BOA, MAD 4075, f. 86, датиращ от 1580 г. Малко по-ранен джелепкешански регистър (1576 г.) дава името като село Карлъоглу. НБКМ, Ориенталски сборки, ОАК 265/4, f. 28b.

101. Регистърът от 1527/28 г. (BOA, TD 138, f. 138) е от съкращения тип (идж-мал) и не описва данъкоплатците, поради което е невъзможно да се каже какви промени настъпват в броя и състава на населението.

102. BOA, TD 370, f. 103. Документът е преведен на български в Ковачев, „Нови сведения за Карлово и региона в регистри от Истанбулския османски архив – XVI век“, 16 – 17.

103. Срв. Ковачев, 16, който го чете като „Ивладиче“.

104. Срв. Ковачев, 17, който погрешно чете думата „üçer“ (по три) за „onar“ (по десет) и така неволно увеличава данъчната тежест на единственото домакинство в Ливадиче до непосилни нива.

105. Истанбулският османски архив съхранява поне няколко счетоводни регистри. Те се намират във фондовете Evkaf-i Haremeyn Muhasebeciliği и Evkaf-i Hümayun Nezaretі, със сигнатури EV. НМН 4911 (11.3.1753 г.); EV. НМН 4998 (12.3.1755 г.); EV. НМН 5697 (1768 – 1769 г.); EV. НМН 4998 (12.3.1791 г.). Друг такъв регистър с дата 9 декември 1868 г. се съхранява в Историческия музей в Карлово и е публикуван в транслитерация и превод на руски от Гылыбов, „Турецкие документы по истории города Карлово (ранее село Сушица, Пловдивский округ, Болгарии)“, 172 – 78.

106. BOA, TD 498, f. 670.

107. BOA, TD 498, f. 670.

108. BOA, TD 498, f. 671.

109. BOA, TD 498, f. 671.
110. Тодор Тодоров, „Аспекти на църковното строителство в Карлово през XIX век“, в Обществени и религиозни сгради XV – XIX век. Материали от национална научна конференция, ред. Пенка Тодорова и Петя Цолева (Карлово: Исторически музей – Карлово, 2006), 183 – 87.
111. BOA, TD 470, ff. 692 – 695.
112. По същото време Пазарджик има общо население от 324 домакинства. За развитието на града вж. Григор Бойков, Татар Пазарджик: от основаването на града до края на XVII век. Изследвания и документи (София: Amicitia, 2008); Махиял Кийл, „Татар Пазарджик: развитието на един османски град в Централна България, или историята за това как българите превземат Горна Тракия без нито един изстрел, 1485 – 1874 г.“, в България под османска власт. Събрани съчинения (София: Тендрил, 2017), 407 – 34.
113. BOA, TD 470, f. 693.
114. EV. НМН 5697, f. 1r. През същата година вакъфът разходва 1000 акчета за обновяване на банята.
115. BOA, TD 470, f. 694.
116. Опитите за развитие на градове нерядко търпят и провали. За два неуспешни проекта в района на Тракия вж. Григор Бойков, „Неосъществените градове в района на Асеновград през османския период: Поповица/Ислям-лъ и Конуш Хисаръ“, в Стенимахос-Станимака-Асеновград: Принос към изучаването на приемствеността и развитието на социално-икономическата и духовната история на града и региона, ред. Григор Бойков и Дамян Борисов (Асеновград: Диков, 2014), 75 – 104.
117. BOA, TD 470, f. 692.
118. Ivo Strahilov и Slavka Karakusheva, „Performing affection, constructing heritage? Civil and political mobilisations around the Ottoman legacy in Bulgaria“, в Emotion, Affective Practices, and the Past in the Present, ред. Laurajane Smith, Margaret Wetherell, и Gary Campbell (London: Routledge, 2018), 180–95; Иво Страхилев и Славка Каракушева, „Османското минало – между наследеното и наследството“, Seminar_BG, отворен на 18 Юли 2018, https://www.seminar-bg.eu/spisanie-seminar-bg/broy12/item/444-osmanskoto_minalo.html.
119. Осъвременени буквени знаци, правопис запазен.

REFERENCES/ЛИТЕРАТУРА

- Alderson, A. D. (1956). *The structure of the Ottoman dynasty*. Oxford: Clarendon Press.
- Ayverdi, E. H. (1982). *Avrupa'da Osmanlı Mimârî Eserleri* (Vol. 4-Bulgaristan, Yunanistan, Arnavudluk). Istanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti.

- Babinger, F. (1962). Beiträge zur Geschichte von Qarly-Eli vornehmlich aus osmanischen Quellen. In *Aufsätze und Abhandlungen zur Geschichte Südosteuropas und der Levante* (pp. 370 – 377). München: Südosteuropa Verlagsgesellschaft.
- Barkan, Ö. L. (1953). H. 933 – 934 (M. 1527 – 1528) Malî Yılına Ait Bir Bütçe Örneği. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 15 (1 – 4), 251 – 329.
- Boykov, G. (2008). *Tatar Pazardzhik: ot osnovavaneto na grada do kraya na XVII vek. Izsledvaniya i dokumenti*. Sofia: Amicitia [Бойков, Г. (2008). *Татар Пазарджик: от основаването на града до края на XVII век. Изследвания и документи*. София: Amicitia].
- Boykov, G. (2014). Neosashtestvenite gradove v rayona na Asenovgrad prez osmaniya period: Popovitsa/İslamlı i Konush Hisara, V: Stenimahos – Stanimaka – Asenovgrad. Prinos kam izuchavaneto na priemstvenostta i razvitieto na sotsialno-ikonomicheskata istoria na grada i regiona. Asenovgrad: 75 – 104 [Бойков, Г. (2014). Неосъществените градове в района на Асеновград през османския период: Поповица/Ислямлъ и Конуш Хисаръ. In Г. Бойков & Д. Борисов (Eds.), *Стенимахос-Станимака-Асеновград: Принос към изучаването на приемствеността и развитието на социално-икономическата и духовната история на града и региона* (pp. 75 – 104). Асеновград: Диков.]
- Borisov, D. (2015). *Spravochnik za selishta v Severna Trakiya prez XVI v. Chast I – kazite Filibe i Tatar Pazara*. Asenovgrad: Dikov [Борисов, Д. (2015). *Справочник за селища в Северна Тракия през XVI в. Част I – казите Филибе и Татар пазаръ*. Асеновград: Диков].
- Çıpa, H. E. (2013). *Yavuz'un Kavgası: I. Selim'in Saltanat Mücadelesi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Çıpa, H. E. (2017). *The Making of Selim: Succession, Legitimacy, and Memory in the Early Modern Ottoman World*. Bloomington: Indiana University Press.
- Erdoğan, M. A. (2014). Kanuni Sultan Süleyman'ın 1532 Tarihli Alman Seferi Ruznâmesi. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 29(1), 167 – 187.
- Eren, H., Bayır, Ö., Oğuz, M., & Mete, Z. (Eds.). (2012). *Balkanlar'da Osmanlı vakıfları: vakfiyeler Bulgaristan = Ottoman Waqfs in the Balkans: waqf deeds Bulgaria*. İstanbul: IRCICA.
- Galabov, G. (1962). Turetskie dokumentiy po istoriy goroda Karlovo (ranee selo Sushitsa). In: A. S. Tveritina, Vostochniye istochniki po istorii narodov Yugovostochnoy i Tsentralnoy Evropiy (Vol. 1, pp. 162 – 185). Moskva: Nauka [Гылыбов, Г. (1962). Турецкие документы по истории города Карлово (ранее село Сушица, Пловдивский округ, Болгарии). In А. С. Твери-

- тинова (Ed.), *Восточные источники по истории народов Юго-Восточной и Центральной Европы* (Vol. 1, pp. 162 – 185). Москва: Наука.]
- Gök, İ. (2014). *Atatürk Kitaplığı M. C. O.71 Numaralı 909-933/1503-1527 Tarihli İn'âmât Defteri (Transkripsiyon-Değerlendirme)* (PhD). Marmara University, Istanbul.
- Gökbilgin, M. T. (1952). *XV – XVI asırlarda Edirne ve Paşa livâsı: vakıflar, mülkler, mukataalar*. İstanbul: Üçler Basımevi.
- Hammer-Purgstall, J. (1836). *Histoire de l'Empire ottoman depuis son origine jusqu'à nos jours*. (J. J. Hellert, Trans.) (Vol. 3). Paris: Bellizard, Barthès, Dufour et Lowell.
- Harthmuth, M. (2011). The History of Center-Periphery Relations as a History of Style in Ottoman Provincial Architecture. In M. Hartmuth (Ed.), *Centres and Peripheries in Ottoman Architecture* (pp. 18 – 29). Sarajevo: CHwB, Cultural Heritage without Borders.
- Hoca Sadeddin Efendi. (1280). *Tacü'î Tevarih* (Vol. 2). İstanbul: Tabhane-i Âmire.
- Ihchiev, D. (1910). Turskite vakafi v balgarskoto tsarstvo i dokumenti varhu tiyah. *Minalo: Balgaro-Makedonsko Nauchno Spisanie* 1 (4), 349 – 356 [Ихчиев, Д. (1910). Турските вакъфи в българското царство и документи върху тях. *Минало: Българо-македонско научно списание*, 1(4), 349 – 356].
- İnalcık, H. (1954a). *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- İnalcık, H. (1954b). *Hicrî 835 tarihli Sûret-i defter-i sancak-i Arvanid*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- İnalcık, H. (1969). The Policy of Mehmed II Toward the Greek Population of Istanbul and the Byzantine Buildings of the City. *Dumbarton Oaks Papers*, 23, 229 – 249.
- İnalcık, H. (1990). Istanbul: An Islamic City. *Journal of Islamic Studies*, 1, 1 – 23.
- İnalcık, H. (1991). Ottoman Galata, 1453 – 1553. In E. Eldem (Ed.), *Première Rencontre internationale sur l'Empire Ottoman et la Turquie moderne* (Vol. 17 – 105). Editions Isis.
- İnalcık, H. (n.d.). Djem. In *Encyclopaedia of Islam* 2 (Vol. 2, p. 529).
- Kiel, M. (2001a). Karlı-İli. In *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Vol. 24, pp. 499 – 502). Ankara: Diyanet Vakfı.
- Kiel, M. (2001b). Karlova. In *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Vol. 24, pp. 508 – 509). Ankara: Diyanet Vakfı.
- Kolditz, S. (2009). Des letzten Kaisers erste Frau: Konstantin Palaiologos und die Tocco. *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik*, 59, 147 – 161.
- Kovachev, R. (2006). Novi svedenia za Karlovo i regiona v registri ot Istanbulskia osmanski arhiv – XVI vek. In P. Todorova i P. Tzoleva, *Obshtestveni i religiozni sgradi XV – XIX v. Karlovo: Istrocheski muzey*

- [Ковачев, Р. (2006). Нови сведения за Карлово и региона в регистри от Истанбулския османски архив – XVI век. In П. Тодорова & П. Цолева (Eds.), *Обществени и религиозни сгради XV–XIX век. Материали от национална научна конференция* (pp. 11 – 26). Карлово: Исторически музей – Карлово].
- Kumbaracı-Bogojeviç, L. (2008). *Üsküp'te Osmanlı Mimarî Eserleri*. İstanbul: ENKA.
- La Brocquière, B. de. (1892). *Voyage d'outremer de Bertrandon de la Broquière*. (C. H. A. Schefer, Ed.). Paris: E. Leroux.
- Lowry, H. W. (1986). From Lesser Wars to the Mightiest War': The Ottoman Conquest and Transformation of Byzantine Urban Centers in the Fifteenth Century. In A. Bryer & H. W. Lowry (Eds.), *Continuity and Change in Late Byzantine and Early Ottoman Society: Papers Given at a Symposium at Dumbarton Oaks in May 1982* (pp. 323 – 338). Washington, D.C.: Dumbarton Oaks Research Library and Collection.
- Ménage, V. (2012). Karlı-İli. In *EI2*. Leiden: Brill.
- Mikov, L. (2006). Arhitekturni osobenosti na Kurshunlu i Yala dzhamiya v Karlovo. *Balgarski Folklor*, 2, 125 – 131 [Миков, Л. (2006). Архитектурни особености на Куршунлу и Ялъ джамия в Карлово. *Български фолклор*, 2, 125 – 131].
- Mikov, L. (2010). Kulturno-istoricheski profil na chasovnikovite kuli po balgarskite zemi. *Problemi na izkustvoto*, 2, 41 – 49 [Миков, Л. (2010). Културно-исторически профил на часовниковите кули по българските земи (XVII – XIX век). *Проблеми на изкуството*, 2, 41 – 49].
- Nicol, D. (1984). *The despotate of Epiros, 1267 – 1479: a contribution to the history of Greece in the Middle Ages*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Özer, M. (2001). Karlı-İli Beyi Mehmed Bey Külliyesi. In *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Vol. 24, pp. 502 – 503). İstanbul: Diyanet Vakfı.
- Öztürk, N. (2014). *Oruç Beğ tarihi*. İstanbul: Çamlıca.
- Pamuk, Ş. (2004). *A monetary history of the Ottoman Empire*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Popov, D. (1967). *Arhitekturnoto nasledstvo na Karlovo*. Sofia: Tehnika [Попов, Д. (1967). *Архитектурното наследство на Карлово*. София: Техника].
- Şikârî, A. (2005). *Karamannâme: Zamanın Kahramanı Karamanîler'in Tarihi*. (M. Sözen & N. Sakaoglu, Trans.). İstanbul: Karaman Valiliği, Karaman Belediyesi.

- Spandounes, T. (1997). *On the origin of the Ottoman emperors*. (D. Nicol, Trans.). Cambridge: Cambridge University Press.
- Strahilov, I., & Karakusheva, S. (2018). Performing affection, constructing heritage? Civil and political mobilisations around the Ottoman legacy in Bulgaria. In L. Smith, M. Wetherell, & G. Campbell (Eds.), *Emotion, Affective Practices, and the Past in the Present* (pp. 180 – 195). London: Routledge.
- Sürreyya, M. (1311). *Sicil-i Osmani yahud Tezkire-i Meşahir-i Osmaniyye*. İstanbul: Matba'a-i Amire.
- Tatarla, I. (1966). Turski kultovi sgradi i nadpisi v Balgariya. *Godishnik na Sofyskia Universitet*, 60, 566 – 613 [Татарлъ, И. (1966). Турски култови сгради и надписи в България. *Годишник на Софийския университет*, 60, 566 – 613].
- Thuasne, L. (1892). *Djem-sultan, fils de Mohammed II, frère de Bayezid II (1459 – 1495): d'après les documents originaux en grande partie*. Paris: E. Leroux.
- Uluçay, M. Ç. (1959). Bayezid II. in Ailesi. *Tarih Dergisi*, 10(14), 104 – 124.
- Uluçay, M. Ç. (1992). *Padişahların Kadınları ve Kızları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Undzhiev, I. (1962). *Karlovo. Istoriya na grada do Osvobozhdenieto*. Sofia: BAN [Унджиев, И. (1962). *Карлово. История на града до Освобождението*. София: БАН].
- Vatin, N. (1997). *Sultan Djem: un prince ottoman dans l'Europe du XVe siècle d'après deux sources contemporaines: Vâkı'ât-ı Sulţân Cem, Œuvres de Guillaume Caoursin*. Ankara: Imprimerie de la Société turque d'histoire.
- Venedikova, K. (2005). Za sultan Dzhem i negovia lala i kethuda Ali bey i otnosheniyata im s balgari. V: *Drevnite balgari v osnovata na svetovната istoriya, meterialnata i duhovna kultura i tsivilizatzia*. Sofia: Dafna [Венедикова, К. (2005). За султан Джем и неговия лала и кетхуда Али бей и отношенията им с българи. In *Древните българи в основите на световната история, материалната и духовната култура и цивилизацията* (pp. 231 – 234). София: Дафна].
- Zachariadou, E. (2012). Les Tocco: seigneurs, vassaux, otages, renegats. *Ankara Üniversitesi Güneydoğu Avrupa Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Dergisi*, 1(1), 11 – 22.
- Zečević, N. (2014). *The Tocco of the Greek Realm: Nobility, Power and Migration in Latin Greece (14th – 15th centuries)*. Budapest: Central European University Press.
- Zlatanov, A. (2016). Lokalizirane na granitsite na Karlovo spored vakfiето na Karlazade Lala bey ot 1496 g. *Izvestiya na Regionalen*

Istoricheski Muzei – Gabrovo 4, 27 – 38 [Златанов, А. (2016). Локализиране на границите на Карлово според вакфието на КарлзADE Лала Бей от 1496 г. *Известия на Регионален исторически музей – Габрово*, 4, 27 – 38].

THE TOWN OF KARLOVO AND KARLIOĞLU *WAQF*

Abstract. The article examines the history and the genealogy of Karlioğlu (Karlızade) family and the important role that family members played in the complex dynamics of Ottoman politics in the second half of the fifteenth and the sixteenth centuries. It examines in detail the founding role of the *waqf*, established by Karlioğlu Ali bey at the turn of the fifteenth century, for the establishment and the development of the town of Karlovo and the utmost importance of the pious foundation for the affirmation of the town as the administrative, economic, and cultural center of the region of Göpsa. The analysis and arguments, presented in the article are based on European and Ottoman narrative and documentary primary sources, many which hitherto unused by the related scholarship.

✉ **Dr. Grigor Boykov**

Research Fellow at the Center for Regional Studies and Analyses (CRSA)

Faculty of History

University of Sofia

15, Tzar Osvoboditel Blvd.

1504 Sofia, Bulgaria

E-mail: griboykov@yahoo.com>